

УДК 81'367.4=162.2.122.10

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-59>**Оксана МАКСИМ'ЮК,***orcid.org/0000-0003-1963-6165*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *o.maksymiuk@chnu.edu.ua***Іванна СТРУК,***orcid.org/0000-0002-9883-8818*

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Чернівці, Україна) *iv.struk@chnu.edu.ua*

ЗАГАДКИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Актуальність дослідження лінгводидактичних аспектів національно-мовного виховання особистості зумовлена необхідністю обґрунтування взаємозв'язку етнокультурного, у тому числі національно-мовного, компонента в змісті освіти з загальноосвітнім та фаховим у викладанні української мови в закладах загальної середньої освіти.

Стаття присвячена питанням, пов'язаним з вивченням української мови та граматики (зокрема на матеріалі малих фольклорних текстів) та їхньому впливу на становлення національно-свідомої мовної особистості в умовах Нової української школи.

Метою нашого дослідження є розглянути один із малих фольклорних жанрів, а саме загадки, в аспекті їхнього призначення як лінгводидактичного засобу для вивчення граматики в шкільному курсі української мови.

У статті проаналізовано випадки, коли граматичні особливості тексту загадки внутрішньо, органічно пов'язані з характером її змісту, точніше – з її жанровою своєрідністю. Серед загадок виділяємо: загадкові слова, виражені іменниками, прикметниками, числівниками, дієсловами, вигуками. Особливу роль відіграють займенники, коли вони є конструктивним засобом загадки, і випадки, коли він такої ролі не виконує. Звернули увагу на загадки, що мають форму питальних речень, та методичні рекомендації, як їх застосувати при вивченні граматичного матеріалу; підмети-відгадки, які пропонуємо розглядати в шкільному курсі синтаксису при вивченні неповних речень.

У дослідженні ми дійшли висновку, що мова загадок є складником загальної мовної системи й використовує її закономірності та можливості категоризації дійсності в незвичний спосіб, що робить загадки засобом для розвитку людського мислення й додання стереотипів, створених повсякденним ужитком мовних одиниць.

Ключові слова: лінгводидактика, етнолінгводидактика, національно-мовне виховання, етнокультурний компонент, граматика, загадка, мовна особистість.

Oksana MAKSYMUK,*orcid.org/0000-0003-1963-6165*

PhD of Philology, Professor,

Associate Professor at the Department of Modern Ukrainian Language

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) *o.maksymiuk@chnu.edu.ua***Ivanna STRUK,***orcid.org/0000-0002-9883-8818*

PhD of Philology, Professor,

Assistant at the Department of Modern Ukrainian Language

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) *iv.struk@chnu.edu.ua*

RIDDLES AS DIDACTIC MATERIAL FOR LEARNING UKRAINIAN GRAMMAR IN THE INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The relevance of the research of the linguistic and didactic aspects of national-linguistic personality education is due to the need to substantiate the relationship between the ethno-cultural and national-linguistic component in the content of education with general education and professional in the teaching of the Ukrainian language in the institutions of general secondary education.

The article is devoted to the issues related to the study of the Ukrainian language and grammar based on the material of small folklore texts and their influence on the formation of a nationally conscious linguistic personality in the conditions of the New Ukrainian School.

The purpose of our study is to consider one of the small folklore genres, namely riddles, in terms of their purpose as a linguistic didactic tool for studying grammar in the school course of the Ukrainian language.

The article analyzes the cases when the grammatical features of the riddle text are intrinsically and organically connected with the nature of its content, more precisely, with its genre specificity. Among riddles, we distinguish: mysterious words expressed by nouns, adjectives, numerals, verbs. Pronouns play a special role when they are a constructive means of a riddle, and cases when it does not fulfill such a role; drew attention to riddles in the form of interrogative sentences and methodical recommendations on how to apply them when studying grammatical material; guessing subjects, which we suggest to be considered in the school syntax course when studying incomplete sentences.

In the research, we came to the conclusion that the language of riddles is a component of the general language system and uses its regularities and possibilities of categorizing reality in an unusual way which makes riddles a means for the development of human thinking and overcoming stereotypes created by the everyday use of linguistic units.

Key words: *linguistic didactics, ethnolinguistics, national language education, ethnocultural component, grammar, riddle, language personality.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах утвердження національної культури та національної освіти одним з головних завдань, що входять у програму реформування освітньо-виховного процесу, є національно-мовне виховання особистості. Це питання є актуальним і в контексті завдань Нової української школи, яка спрямована на формування цілісної особистості учня, патріота та інноватора. Відповідно вивчення української мови в навчальних закладах України повинно ґрунтуватися на національно-культурних традиціях, з урахуванням соціокультурного принципу, що потребує добору відповідного текстового та ілюстративного матеріалу. Опертя в навчанні на здобутки етнопедagogіки, етнолінгвістики, лінгвокультурології, фольклористики дозволяє сформулювати в майбутньому поколінні націю.

Аналіз педагогічної ретроспективи дає можливість переконатися, що впровадження українознавчих цінностей у навчально-виховний процес та у відповідні освітні стандарти визначається світоглядним рівнем народу. Отже, проблема національно-мовного виховання особистості синтезує ідеї і філософської, і педагогічної думки. Їх реалізацію уможливають як дії державних інституцій, так і прагнення народу прилучатися до культурної національної спадщини.

Як зазначає О. Смолінська, «формування української національної системи освіти, впровадження в практику ідей етнолінгводидактики окреслили проблему опрацювання комплексу дидактичних методів і прийомів, спрямованих на гуманізацію навчального процесу з опорою

на етнологічні принципи. Функціонування української мови, володіння нею як найважливішим засобом національного та мовного виховання не лише забезпечує комфортне буття індивіда в суспільстві, а й дає змогу виробити систему загальнонародних, національно зумовлених цінностей, сформувати національний характер, мовну особистість» (Смолінська, 1999: 8).

Аналіз досліджень. Відомості про елементи соціокультурного чинника в навчанні української мови можемо простежити в працях таких вітчизняних дослідників (як лінгвістів, так і лінгводидактів): Н. Бабич, А. Богуш, Т. Донченко, С. Карамана, В. Кононенко, В. Мельничайка, Г. Онкович, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоменко, Л. Скуратівського, О. Смолінської, М. Стельмаховича та ін.

На витоки національної навчально-виховної системи на матеріалі фольклорних текстів уперше звернули увагу О. Духнович, Я. Коменський, І. Песталоцці, український мислитель Г. Сковорода, який зазначив, що «людина сильна своєю громадянськістю, своїм почуттям любові до рідної землі, до духовних надбань народу. Поставивши всю систему навчання й виховання на народний ґрунт, повернувшись до народних джерел, народної педагогіки, ми прагнемо виховати справжніх українських інтелігентів» (Колесник, 1997). Першим і найбільш надійними вихователями в справі виховання молоді К. Ушинський вважав рідну природу, історію, рідне слово, сім'ю, суспільство, народ. Тому фольклорні тексти все частіше стають об'єктом концептуальних лінг-

вістичних досліджень, оскільки вони відбивають культурне тло й слугують матеріалом для утвердження національної ментальності та стереотипів (Ушинський, 1949: 49–51).

Метою нашого дослідження є розглянути один із малих фольклорних жанрів, а саме загадки, в аспекті їхнього призначення як лінгводидактичного засобу для вивчення граматики в шкільному курсі української мови та їх вплив на формування національно свідомої мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Д. Чижевський, аналізуючи український народний характер, першою і безумовною рисою психічного укладу українця визначає емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм, що найяскравіше виявляє естетизм українського народного життя та світосприймання (Чижевський, 1992). Загадки є засобом естетичного освоєння навколишньої дійсності українцями. Часто загадки розкривають поетичні сторони різних проявів життя. Вони розвивають естетичні смаки дітей, вчать їх помічати прекрасне, сприяють образному баченню різних предметів і явищ у житті, а тим самим готують до розуміння поетичних творів, дають їм відчуття зображувальну силу слова.

Загадки – своєрідний і дуже давній вид народної творчості. У сиву давнину їм надавали магичного значення. Вони були засобом випробування мудрості, зрілості людини. Згодом загадки втратили свою колишню функцію і використовувалися як одна з форм культурної розваги.

Сьогодні загадки також широко побутують у народі. І не лише ті, що були створені за минулих часів, а й нові, народжені сучасним життям і повсякденною творчою практикою українців.

Багаті на мудре, дотепне слово, на вигадку, загадки мають велике історико-пізнавальне і виховне значення. Це – прекрасне джерело розвитку кмітливості, тямучості, уважності, засіб збагачення художньої уяви, формування естетичних смаків.

З метою розширення уявлення учнів про навколишній світ, розвитку їхнього мовлення та мислення, уміння зіставляти, бачити в буденному незвичайне, гарне загадки часто використовуються на уроках мови.

К. Д. Ушинський зауважував, що загадки він уміщував не стільки для того, щоб їх неодмінно відгадували, скільки для того, щоб дати корисну вправу для розуму школярів. Цікава загадка міцно заляже в пам'яті, «приєднуючи до себе і всі пояснення, до неї прив'язані». «Одне слово, – пише він, – я дивився на загадку як на мальовничий опис предмета» (Ушинський, 1949: 245).

Вміле використання загадок допоможе вчителю-словеснику зацікавити дітей, зосередити їхню увагу на виучуваному, активізувати процес мислення. Варто давати завдання, побудовані на матеріалі загадок, як для роботи в парах, групах так і для індивідуального виконання в класі на опанування нового матеріалу та закріплення вивченого.

Загадка підвищує зацікавленість учнів у виконанні вправ з граматики. Однак здебільшого на уроках загадки лише зовнішньо пов'язують з граматичними відомостями, які на цьому матеріалі закріплюються. Однак є випадки, коли граматичні особливості тексту загадки внутрішньо, органічно пов'язані з характером її змісту, точніше – з її жанровою своєрідністю. Такі випадки стали предметом нашого зацікавлення і не повинні залишатися поза увагою школи.

До складу загадок входять слова різних частин мови. Чи залежить загадковість, таємничість загадки від приналежності слів, що входять до її складу, до різних частин мови? Тут є корінна відмінність між займенниками і словами інших самостійних частин мови. В основі цієї відмінності лежить той факт, що слова самостійних частин мови, крім займенників, виконують називну, номінативну функцію: вони є назвами предметів, ознак, дій, кількості. Займенники ж не є назвами, вони виконують вказівну функцію.

Як слова з номінативною функцією створюють загадковість, тобто надають висловлюванню характеру загадки? Звернемось до загадки, для якої основним будівельним матеріалом є іменники: *Ноги на полі, тіло в стодолі, а голова на столі* (Пшениця); *Дуб-дубілей, на дубові сто гіллей, на гіллячці по листочку, на листочку по гніздечку, а в гніздечку по яєчку* (Просо).

У деяких загадках основним ключем до відгадки є субстантивовані іменники: *Вибігла земська, питається курської, чи дома печерська?* (Миша, півень, кішка).

У багатьох загадках фіксуємо віддієслівні іменники-новотвори: *Виса висить, хода ходить, виса впала, хода з'їла* (Яблуко і свиня); *Бігла моргуля питала крикуля, чи вдома хапуля?* (Миша, півень, кішка); *Стоїть дуб, на дубі гай, під гаєм моргай, під моргаєм кліпун, під кліпуном дивун, під дивуном сопун, пі сопуном хапун, під хапуном трясун* (Людина).

Основну конструктивну роль в загадках можуть відігравати й прикметники, які називають ознаки відшукуваного предмета: *Батько високий, мати низька, син заклопотаний, дочка прудка* (Небо, земля, вогонь, вода); – *Кривий, кудрявий, чого*

ти стоїш? – **Зелений, косматий, тебе стережу** (Пліт і коноплі); **Добрий, зелений – добрий солений, добрий і сирий** – *хто він такий?* (Огірок).

Часто прикметники вказують на кольори, що є основним ключем до відгадки: **Голуба хустина, червоний клубок по хустині качається, людям усміхається** (Небо і сонце); **Чорне рядно, золоте теля** (Ніч і місяць); **Чорна курочка золотих курчат кличе** (Кочерга).

У низці загадок основним конструктивним засобом є числівники, напр.: **Крикнув віл на сто гір, на сто тисяч городів** (Грім).

Фіксуємо синонімічні загадки з числівниками, які передбачають одну й ту саму відгадку: **Тисяча овець, а між ними один баранець** (Зорі і місяць); **Один пастух тисячу овець пасе** (Місяць і зорі). Числівники безпосередньо називають кількісні ознаки (*один, тисяча*) відгадуваного предмета, а іменники натякають на ознаки, які роблять цей предмет подібними до названих у тексті.

Цікавою є загадка, у якій всі елементи є числівниками:

*П'ять, п'ятнадцять,
Без двох двадцять,
Сорок, чотири,
Три і п'ятнадцять* (Сто).

У низці загадок репрезентована діалектна числівникова лексема *штири*, напр.: **Штири братчики одну шапку носять** (Оборіг і дах); **Штири брати одним пасом уперезані** (Оборіг і стіни); **Штири коні на припоні, один проти одного дивитися** (Стіни).

Часто в загадках числівники зазнають субстантивізації: **Одне каже – побіжімо, друге каже – полетімо, третє каже – похитаймося** (Вода, земля, очерет); **Один лє, другий п'є, третій підостає** (Дош, земля, пшениця). **Одно біжить, друге летить, а третє нахилиється** (Річка, берег, верба).

У багатьох загадках ключовим компонентом є займенник. Варто розрізняти випадки, коли займенник є основним конструктивним засобом загадки, і випадки, коли він такої ролі не виконує.

Основним конструктивним засобом займенник є тоді, коли за його допомогою, тобто за його узагальненою семантикою, приховується загаданий предмет: **Я таке, що з мене все село згорить** (Сірник); **Нас не було – воно було, нас не буде – воно буде; ніхто ні в кого його не бачив, а в кожного є** (Ім'я). Основним конструктивним засобом служать тут займенники *я, таке, воно, але не нас, ніхто, кожного*.

Займенник виступає як головний конструктивний засіб у досить значній частині загадок, оскільки узагальнювальна, найбільш абстра-

гована семантика займенників робить їх дуже зручним засобом для того, щоб надати висловлюванню загадковості. Отже, про займенники можна говорити як про слова загадкові.

Загадки подекуди мають форму питальних речень. Про загаданий предмет запитання поставлене за допомогою питального займенника: **Що то за гість, що тепло їсть?** (Мороз); **Кого в хаті всі цілують?** (Кухоль).

Форма питального речення характерна для жартівливих прислів'їв. Наприклад: **На що чоловік шапку купує?** (На голову); **Що буде сороці по сьомому році?** (Наступить восьмий).

Узагальнена семантика займенників, уживання їх у загадках в ролі слів, що маскують, приховують загаданий предмет, приводить до висновку, що загадки характеризованого типу доцільно використати як дидактичний матеріал при вивченні займенників. Таку думку підтверджує і аналіз умов, за яких займенники вивчаються у школі.

Якщо про іменник у шкільному підручнику граматики говориться, що він «означає назву предмета», то про прикметник тут сказано, що він «означає ознаку» (дарма що це звучить тавтологічно), а про числівник, – що він «означає кількість...». Отже, при переході до займенника в свідомості учня не виробляється поняття про те, що як іменник, так і прикметник і числівник – частини мови номінативні (такі, що виражають назви). І твердження, що займенник тільки вказує на предмет, його ознаку або кількість, а не називає їх, звучить для учня абстрактно. Потрібна ґрунтовна робота над створенням поняття, без якого визначення займенника не може бути учнями усвідомлене. У цьому випадку, як показує шкільна практика, загадки із займенником як основним конструктивним засобом є добрим матеріалом для засвоєння теми про займенник.

Уявімо, що на уроці вчитель диктує учням та одночасно записує на дошці таку загадку: **«Прийшов хтось, узяв щось, пішов би за ним, та не знаю за ким».**

– Це про вітер, це загадка, – коментує одна з учениць (загадка знайома учням з уроку літературного читання).

– Правильно, – ствердно киває вчитель. – А коли замінити «хтось» словом «вітер» («Прийшов вітер, узяв щось...»)? Чи буде це загадкою?

– Ні, – відповідають учні.

– А чому?

– Бо слово «вітер» з'ясує, хто прийшов, називає предмет. Це іменник.

– А слова «хтось, щось, ним, ким» – це займенники, вони предмета не називають, тільки

вказують на якийсь предмет. Через те підходять для загадки.

При вивченні розрядів займенників також учитель використовує відповідну загадку: *Усі його люблять, а подивляться на нього, то зморщяться.*

– Відомо, кого люблять, на кого дивляться? – запитує учитель.

– Ні, це теж загадка, – відповідають учні.

Учитель пояснює, що це сказано про сонце. Загадка учням невідома. Затримуватися на відгадуванні загадок на уроках граматики не варто, бо завдання наше – повторити граматичний матеріал, а не просто розвивати кмітливість. Діти стверджують, що загадка правильна: сонце всі люблять, а дивитися на нього, не поморщившись, не можна.

– Є в цій загадці займенники? Назвіть займенники.

– *Усі, його, нього,* – відповідають діти.

– А коли замість «його» поставити слово «сонце» залишиться наше речення загадкою?

– Ні, бо слово «сонце» – іменник, воно називає загаданий предмет. А займенники предмета не називають, тільки вказують на якийсь предмет.

Учитель додає: «Коли займенник ужитий в окремому реченні без зв'язку з попереднім реченням, де предмет названий, то займенник – слово загадкове. Наприклад: 1. *Він привітав усіх з перемогою* (Хто привітав? Невідомо!); 2. *До українців звернувся Володимир Зеленський. Він привітав усіх з перемогою* (Завдяки зв'язку з першим реченням, де особа названа, відомо, хто привітав з перемогою.)

Такий урок, безперечно, сприятиме усвідомленню учнями того, що займенники предметів не називають, а лише вказують на них. Варто також закріпити вміння встановлювати приналежність займенників до того чи того розряду. Зацікавленість і активність учнів буде висока. Вважаємо, що подібний матеріал повинен бути використаний не на одному, а на низці уроків.

Належну увагу треба приділити і усвідомленню учнями того, що є займенники, які вказують на ознаку предмета, на кількість предметів. Це роблять уже на першому уроці теми «Займенник». Загадки в цьому допомогти не можуть. Тут доводиться користуватися, як рекомендують підручники і методичні посібники, попарним зіставленням речень (з прикметником і займенником і подібно з числівником і займенником). Після осмислення вказівної функції займенників щодо предметів і ознак учням легше усвідомити їхню семантику в означенні кількості, предметів і ознак.

Багато загадок побудовані на використанні дієслів: *Крутить, вертить, з городу летить* (Вітер); *Мету, мету – не вимету, несу, несу – не винесу, прийде пора – само піде* (Сонячне проміння).

Низка загадок такого типу представлені у віршованій формі:

Били мене, били,

На шматки порвали,

У воді мочили,

По траві валяли.

Одну половину з кашею поїли,

Другу половину – на плечі наділи (Коноплі).

Цікавою видається загадка, у якій використані дієслова у формі наказового способу, оформлені як пряма мова: *Одно каже: «Біжім, біжім». Друге каже: «Лежім, лежім». Третє каже: «Похитай-мось»* (Річка, гребля, очерет).

Фіксуємо у загадках і вигукові елементи, у яких ховається відгадка. Зокрема часто спостерігаємо явище вербалізації вигуків та звуконаслідувальних слів: *Зразу – чирк! Потім – шиш!* *Потім – блик!* (Сірник); *Круть-верть, під припічком смерть* (Розбитий горщик).

На синтаксичному рівні заслуговують на увагу загадки, які побудовані у формі неповного речення. У шкільному підручнику з синтаксису зазначено, що в неповному реченні пропущений головний або другорядний член речення, який легко встановити із сусідніх речень. Підручник наводить багато матеріалу, який дає учням можливість осмислити таке твердження.

Дослідженнями про неповні речення доведено, що в більшості випадків відсутність члена речення в цих синтаксичних конструкціях не є якимсь відхиленням від норм, а цілком природним для них явищем. Цей погляд на неповні речення виявляється правильним, і пояснити його можна на основі матеріалу загадок, побудованих у формі неповних безпідметових речень: *Рукавом махнув – дерево зігнув* (Вітер); *Був на копанні, був на шльопанні, був на базарі, був на пожарі, молодим був – сім'ю кормив, сам ні крихти не з'їв, а упав – та й пропав, ніхто й кісток не зібрав* (Горщик);

Відсутність підмета в цих реченнях не є випадковою. Пропущений підмет – це відгадка, яка може органічно ввійти до складу речення, не вимагаючи якихось перетворень у ньому. Але як загадки ці речення мають бути безпідметовими – додавання підмета усуває загадковість. Отже, особливість синтаксичної структури породжена вимогою жанру.

Загадки характеризованого типу розглядаємо в ЗЗСО при вивченні неповних речень. Учні з осо-

бливою зацікавленістю працюють над цим матеріалом.

Подобається учням віршована загадка про розбитий горщик, побудована на безпідметовості:

*З землі робився,
На кружалі вертівся,
На огні пікся,
На базарі бував,
Людей годував;
Як упав, то й пропав,
Ніхто не поховав.*

Багато загадок побудовані як питальні речення-жарту, гумористичний ефект яких зумовлений грою омофонних (однозвучних) слів та їх багатозначністю. Наприклад: **Сорок п'ят і сорок п'ят** – скільки буде? (Вісімдесят); **Чи може коса косу перерізати?** (Може та, що косять, дівочу косу).

Звичайно, у межах вивчення простих речень учні не можуть осягнути всіх тонкощів синтаксичної структури цього жанру. Аналізуємо лише деякі аспекти, які можна врахувати при вивченні граматики у 6–8 класах. Залежно від рівня підготовки дітей запропонований матеріал учитель може використати на свій розсуд. Важливо, щоб загадки послужили засобом зміцнення знань школярів, а мовна синтаксична і стилістична довершеність цього виду народної творчості дасть змогу збага-

тити їхній словниковий запас, навчить говорити образно, чітко, стисло.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, ефективність використання малих фольклорних текстів для вивчення граматики полягає в тому, що вони базуються на принципах природо- та культуровідповідності, розглядають національно-мовне виховання як невід'ємну складову природи самого народу. Вони дають можливість формувати в дітей ті якості, які властиві народу, і використовувати при цьому ту скарбницю, яку він створив. За нашими спостереженнями, загадки становлять багаторівневу семіотичну систему, у якій закріплено уявлення людини про світ від найдавніших часів. Мова загадок є складником загальної мовної системи й використовує її закономірності та можливості категоризації дійсності в незвичний спосіб, що робить загадки засобом для розвитку людського мислення й долання стереотипів, створених повсякденним ужитком мовних одиниць. А оскільки метафоричність загадок об'єднує їх з прислів'ями, приказками, образними порівняннями, які в образній формі відображають найістотніші сторони явищ природи, суспільних і родинних взаємин, то подальше розпрацювання лінгводидактичних аспектів цих фольклорних одиниць вважаємо перспективним для вияву поєднання мовленнєвої єдності думки й почуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесник О. Втілюючи програму естетичного виховання. *Рідна школа*. 1997. № 6. С. 67–68.
2. Смолінська О. Є. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02. – теорія та методика навчання (української мови). Київ, 1999. 20 с.
3. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ, 1949, 418 с.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во Орія при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

REFERENCES

1. Kolesnyk O. (1997) Vtilyuyuchy prohramu estetychnoho vykhovannia [Embodying the program of aesthetic education] *Ridna shkola*. Native school. № 6. S. 67–68. [in Ukrainian].
2. Smolinska O. Ye. (1999) Lihvodydaktychni osnovy natsionalno-movnoho vykhovannia osobystosti zasobamy ukraïnskoho folkloru: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk za spetsialnistiu 13.00.02. – teoriia ta metodyka navchannia (ukraïnskoi movy). [Linguistic and didactic foundations of national-linguistic education of personality by means of Ukrainian folklore: thesis abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences by specialty 13.00.02. – theory and teaching methods (Ukrainian language). Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
3. Ushynskyy K. D. (1949) Vybrani pedahohichni tvory. [Selected pedagogical works]. Kyiv, 418 s. [in Ukrainian].
4. Chyzhevs'kyu D. (1992) Narysy z istoriyi filosofiyi na Ukrayini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo Oriy pry UKSP Kobza, 230 s. [in Ukrainian].